

було прочитано понад 100 доповідей, з яких близько 25 – О. Бочковським.

У своєму першому виступі «Нація і держава»¹⁸⁹ 12 березня 1926 р. Бочковський звернув увагу на проблему зросійщених міст в Україні, назвавши це однією з істотних перешкод створенню українцями власної держави. У дискусії після виступу взяли участь професори О. Лотоцький, А. Яковлів, Л. Білецький та інші. Цим заходом Бочковський започаткував серію лекцій політико-просвітницького характеру, в яких він висвітлював загальноукраїнські справи та проблеми політичного та культурного життя.

Ще одним напрямком діяльності УРДК була робота Бюро праці, яке у 1928–1935 роках очолював К. Мацієвич. Завданнями інституції були моніторинг ринку праці європейських країн, ведення статистики та допомога у працевлаштуванні випускникам українських вишів і українцям-емігрантам загалом. Сенат УГА делегував О. Бочковського до Бюро для представлення там інтересів студентів Академії¹⁹⁰. Цікаву інформацію про способи та процедуру пошуку роботи для українців знаходимо у листуванні Бочковського з його другом і колегою В. Старосольським, який повернувся до Галичини та допомагав у цій справі.

У 1928 р. Бочковський приєднався до започаткованих клубом курсів українознавства та розробив серію виступів під загальною назвою «Світова думка про Україну»¹⁹¹. Низку лекцій із цієї тематики він прочитав для подебрадської української громади. Серед основних тем публічних виступів Бочковського у 1930-х роках були «Проблеми демократії» (6 квітня 1934 р.), «Національні конгреси у ріжних народів» (8 січня 1934 р.), «Національна й територіальна соборність» (20 лютого 1935 р.).

Робота у Голодовому комітеті

Українська громада у Чехословаччині відіграла важливу роль у поширенні в Європі інформації про низку голодних років у 1920-х і трагедію 1932–1933 років в Україні. Першим у Чехословаччині

¹⁸⁹ С. Моренко, «Нація і держава (Лист з Праги)», *Тризуб*, 32 (1926): 21–24.

¹⁹⁰ ЦДАВО України, ф. 3795, оп. 1, спр. 141, арк. 182.

¹⁹¹ ЦДАВО України, ф. 4376, оп. 1, спр. 3. *Протоколи засідань Управи клубу*, арк. 34.

про голод в Україні та про потребу допомоги постраждалим заявив у своєму зверненні «До культурного світу» Союз українських журналістів і письменників у червні 1933 р. У відповідь на його заклики не «обминути мовчки й байдуже того факту, що 30 мільйонний культурний європейський нарід... вмирає з голоду не зі своєї вини»¹⁹² Український жіночий союз скликав 14 липня 1933 р. у Празі зібрання громадськості під головуванням З. Мірної. Присутні узгодили створення комісії із залученням якнайбільшого числа громадських об'єднань для організації широкомасштабної допомоги Україні та домовилися скликати для цього спільні збори, запрошення¹⁹³ на які були згодом поширені серед українських емігрантів.

О 17-й годині 19 липня у приміщенні їдальні Українського жіночого союзу (вул. Лазарська, 8, Прага II) відбулось установче засідання Комітету допомоги голодним на Україні. Як повідомлялось у хроніці «Українського тижня»¹⁹⁴, із 35 присутніх 22 особи представляли українські організації в Чехословаччині. Учасники засідання обрали Тимчасовий виконавчий комітет представників українських організацій в ЧСР для допомоги голодуючим у складі О. Бочковського, С. Русової, І. Паливоди, Г. Омельченка, Б. Гомзина, І. Мірного і М. Феденка та доручили цьому Комітету до 15 серпня розробити план подальших дій. «Заслугує уваги надзвичайна однодушність усіх зібраних представників різних угруповань і організацій, що найшли спільну мову щодо допомоги нашому zagrożеному народові»¹⁹⁵, – підсумував журналіст результати зібрання.

Тимчасова управа Комітету представників українських організацій у ЧСР для допомоги голодним на Україні під головуванням О. Бочковського (далі – Комітет) розпочала свою діяльність із підготовки інформаційних матеріалів про історію та мету створення Комітету і план його дій. Серед основних завдань Комітету було розширення бази його учасників та налагодження зв'язків з іншими осередками, які тоді ж почали створювати подібні комітети в інших європейських країнах. Перший номер Комунікату, розісланий для

¹⁹² М. Марунчак, *Нація в боротьбі за своє існування 1932 і 1933 в Україні і діаспорі* (Вінніпег, 1985), 79–80.

¹⁹³ Запрошення на збори Тимчасового комітету допомоги голодуючим в Україні. 14 липня 1933 р., ЦДАВО України, ф. 3801, оп. 1, спр. 755, арк. 133.

¹⁹⁴ *Український тиждень*, 33–34 (1933): 1.

¹⁹⁵ Там само.

публікації у газетах і журналах, містив відозву «До українських емігрантських організацій» із закликом «без різниці поглядів та переконання – творити комітети для допомоги голодуючим на Україні, а організації, що вже повстали з цією ціллю, просимо про контакт та взаємну інформацію»¹⁹⁶. Пріоритет надавався зв'язкам із громадськими комітетами у Львові, Чернівцях, Брюсселі та Відні. Також у Комунікаті був поданий список учасників Комітету представників українських організацій в ЧСР, до якого було включено 31 об'єднання. Завдяки інформаційній акції кількість організацій-учасниць Комітету до наступного зібрання зросла до 35, було створено його філію у Братиславі.

10 серпня 1933 р. у Празі відбулися другі загальні збори, які затвердили програму подальших дій та обрали постійну управу (А. Галька, І. Паливода, Г. Омельченко, Б. Гомзин) на чолі з О. Бочковським. У складі Комітету було створено організаційно-фінансову (Г. Омельченко, Меринда) та редакційно-пропагандистську (Б. Гомзин) комісії¹⁹⁷.

Комітет приступив до збору коштів серед українців Чехословаччини. Внески громадських організацій залежали від кількості їхніх членів: товариства чисельністю до 50 осіб вносили щомісячно до скарбниці комітету 10 крон, до 100 осіб – 20 крон, понад 100 осіб – 30 крон. Для фізичних осіб основою розрахунку внесків був прибуток родини. Початковим щомісячним внеском була 1 крона для осіб без постійного заробітку¹⁹⁸. Управа Комітету приймала відвідувачів щодня з 15 до 17 години за адресою: Прага, вул. Слезька, 7, кімната 24, що було осідком відділу технічних та економічних наук УНА.

Другим напрямком діяльності Комітету стала інформаційна кампанія за такими напрямками: 1) документування свідчень про голод у радянській Україні; 2) поширення здобутих відомостей серед світової спільноти; 3) огляд повідомлень про голод у європейській та американській пресі. Комітет підготував відозви до різних орга-

¹⁹⁶ Комунікат ч. 1 тимчасової управи Комітету представників українських організацій у ЧСР для допомоги голодним на Україні, *Український тиждень*, 35 (1933): 4.

¹⁹⁷ *Hlad na Ukrajině*, 1–2 (1933): 25.

¹⁹⁸ Комунікат ч. 2. 19.VIII.1933 р. Управи Комітету представників Українських Організацій в ЧСР для допомоги голодним на Україні, Безплатний додаток до «Українського тижня» (1933): 1.

нізацій, листи-звернення, робочі звіти тощо, почав видавати під редакцією О. Бочковського часопис чеською мовою «Hlad na Ukrajině».

Комітет закликав кожного українського емігранта «стати осередком у своєму зовкіллі (особливо чужинецькому) інформації про стан на Україні і пропаганди про нашу допомогову акцію... [та] подавати до пресової референтури Управи Комітету все, що має звязок із акцією Комітету (вирізки з газет і журналів з зазначенням органу, дати й числа; перевірені оповідання втікачів ізвідти, витяги (копії) з листів)»¹⁹⁹.

Але, попри зусилля українських громад у різних країнах, світові лідери не поспішали офіційно визнати голод, вступати у переговори з Радянським Союзом і надавати допомогу Україні. Частина політиків займала прорадянську позицію, намагаючись налагодити, перш за все, економічну співпрацю з СРСР.

Одними із найцінніших того часу були виступи голови французького сенату Едуара Ерріо. Колишній прем'єр-міністр Франції, мер Ліона перебував у Радянському Союзі від 26 серпня до 9 вересня 1933 р. на запрошення радянських керівників. Він відвідав Одесу (26 серпня), Київ (27 серпня), Харків (28 серпня), Дніпрострой (29 серпня), а вже 30 серпня від'їхав до Ростова і звідти попрямував до Москви. Скрізь його вітали групи радянських посадовців та підготовлений заздалегідь натовп шанувальників (гарно вдягнутих, зі щасливими посмішками на обличчі тощо), включаючи піонерів із квітами. До маршруту входило відвідування заводів і колгоспів, музеїв та наукових установ²⁰⁰. Враховуючи шалений темп поїздки (1 день на місто), можна із впевненістю сказати, що французькому політику показали тільки те, що йому можна і треба було побачити. Відтак, до і після повернення до Франції Е. Ерріо виступав із похвалами на адресу радянської влади та спростуваннями відомостей про голод.

Така безпринципність спонукала Ольгерда Бочковського звернутися 5 вересня 1933 р. з «Отвертим листом» до Едуара Ерріо. Науковець наголосив: голод є спланованою акцією більшовицької влади з метою винищення українського народу, який не визнає окупаційного

¹⁹⁹ Там само, 2.

²⁰⁰ Document 47. *Visit of Monsieur Herriot to Soviet Union*, Edward Coote (Moscow) to Sir John Simon, 11 September 1933, *The Foreign Office and the Famine, British Documents on Ukraine and the Great Famine of 1932–1933 (1988)*, Ontario–Vestal, New York, 297–302.

режиму. Цей лист став одним із небагатьох особистих протестів українців проти європейської політики подвійних стандартів. Описуючи життя українців під радянським керівництвом, Бочковський підсумовує:

«Звичайно, Ви цього жаху сучасного стану в Україні не бачили, як не бачило перед вами цих нелюдських страждань у СССР чимало видатних європейців, що відвідали цей большевицький “мертвий дім”. Така вже дивна доля цих очевидців: не бачити безпросвітнього одчаю совітської дійсності та захоплюватися планетарними фантазмагоріями червоної Москви... Не може бути двох думок про те, що в цьому історичному двобої симпатії культурного світу мусять бути на боці задушеної України, а не совітської Москви».

Однією з перших цей лист оприлюднила 9 вересня 1933 р. львівська газета «Діло»²⁰¹. У примітці до статті редактор зазначив, що автор направив оригінал французькою мовою на ліонську адресу Е. Ерріо. Через тиждень, 17 вересня лист передрукував за львівським виданням паризький часопис «Тризуб»²⁰², повідомлення про подію, а згодом і текст листа подала американська щоденна газета «Свобода»²⁰³, виклад змісту з'явився на шпальтах «Українського тижня» та низки французьких і бельгійських часописів²⁰⁴. Чеською та французькою мовами лист був опублікований у часописі «Hlad na Ukrajině»²⁰⁵. Відгуком української громади на лист О. Бочковського стали звернення читачів у газетах «Діло» та «Свобода», вміщені під рубриками «Голоси читачів» і «З листів, які не дійдуть», деякі з них починалися фразою «Високоповажний Пане Ерріо!».

Однак, як зазначає Р. Кушнеж, критика української преси²⁰⁶ та і громади загалом не вплинули на позицію Е. Ерріо щодо голоду. Він

²⁰¹ О. І. Бочковський, «До п. Едварда Ерріо. Отвертий лист проф. О. І. Бочковського», *Діло*, 236 (1933): 1.

²⁰² О. І. Бочковський, «До п. Едварда Ерріо», *Тризуб*, 33 (1933): 10–12.

²⁰³ Отвертий лист до Ерріота, *Свобода*, 220 (1933): 1; О. І. Бочковський, «До п. Едварда Ерріо. Отвертий лист проф. О. І. Бочковського», *Свобода*, 223 (1933): 2.

²⁰⁴ «Бочковський О. І. опублікував Отвертого листа до п. Едуара Ерріо», *Український тиждень*, 41 (1933): 2.

²⁰⁵ «Otevřený dopis prof. O. H. Bočkovského p. Ed. Herriotovi», *Hlad na Ukrajině*, 1–2 (1933): 26, 27; «A Monsieur Edouard Herriot. Lettre ouverte du Professeur H. O. Botchkovsky», *Ibid*, 28, 29.

²⁰⁶ Р. Кушнеж, «Львівська українська преса про голодомор в УСРР», *Український історичний журнал*, 3 (2006): 206, 207.

опублікував у журналі «L'Information» низку статей, в яких підносили ідею «Hitlerite campaign»²⁰⁷ на українських теренах, а своїх критиків, як і прихильників антирадянської позиції, таврував агентами Гітлера.

У відповідь на «російські нариси» Е. Ерріо О. Бочковський опублікував 12 і 13 грудня у газеті «Діло» свою статтю «Пан Ерріо – Совіти та голод на Україні»²⁰⁸. У перших же рядках він пише, що у французького політика «захоплення московським більшовизмом зростає тепер, мовляв, у геометричній прогресії та наявно еволюціонує – від захоплення до закохання, від совітофільства до совітоманії. З людьми закоханими, як відомо, неможлива ніяка дискусія на тему об'єкту їхнього закохання»²⁰⁹. Крім того, автор зупиняється на статті шеф-редактора алжирського тижневика «L'Evolution Nord-Africaine» від 1 жовтня 1933 р., в якій цитується його «Отвертий лист до п. Ерріо» (збережено підкреслення Бочковського):

«Ця стаття трактує „справу п. Ерріо“ (**Le cas Herriot**) під досить своєрідним кутом зору, як про це свідчить оцей її заголовок: **„Небезпечний божевільний або цинічний шарлятан“ („Fou dangereux ou charlatan cynique“).**

Наведене число того алжирського тижневика я одержав від його головного редактора п. **Шарль-Колльомба** до Подебрадів з карткою такого змісту:

„З найщирішою гратуляцією за Вашого отвертого листа до п. президента Ерріо, що так поважно скомпромітував інтереси Франції та союзників, та з висловом правдивої симпатії...“.

Це велика стаття, що передусім докладно аналізує на підставі заяв п. Ерріота про СРСР його некритичну совітоманію. Вона спростовує неправдиві інформації п. Ерріота про добробут совітського населення за цифровими даними чужої преси про фактичний стан речей під Совітами. Звичайно, що автор цієї статті у першу чергу зупиняється над тим, як французькі комуністи чудово використовують оптимістичні інформації п. Ерріота про СРСР для більшовицької пропаганди, а відтак і зокрема вона змальовує по-нурий образ руйницької праці III Інтернаціоналу у французьких

²⁰⁷ Nazism in Ukraine noted by Herriot, *The New York Times*, October, 2 (1933): 8.

²⁰⁸ О. І. Бочковський, «Пан Ерріо – Совіти та голод на Україні», *Діло*, 328 (12 грудня, 1933): 2; 329 (13 грудня, 1933): 3.

²⁰⁹ О. І. Бочковський, «Пан Ерріо – Совіти та голод на Україні», *Діло*, 328 (12 грудня, 1933): 2.

колоніях. Не диво, що в кінці статті автор її запитує, чи трактований ним **“Le cas Herriot”** не має **характеру патальогічного?!**»²¹⁰.

Таким чином, відкритий лист О. Бочковського все-таки привернув увагу французької преси та спричинив критичне обговорення позиції Е. Ерріо навіть в Алжирі²¹¹. Однак це не мало наслідків для кар'єри самого політика і не змінило прорадянського зовнішньо-політичного курсу Франції.

У вересні 1933 р. О. Бочковський опублікував у двотижневнику «За Україну» есей «Безхребетна Європа (Europa Invertebrata)». Він проаналізував історико-політичні та морально-етичні причини соціальної депривації європейського суспільства та засудив подвійні моральні стандарти низки західноєвропейських мислителів, зокрема Б. Шоу, Р. Роллана, А. Айнштейна та інших:

«Для них совітська держава – це свого роду соціальна лабораторія, де большевики масово переводять свій суспільний досвід нового громадського ладу. Європейські совітомани, що з обуренням відкидають саму думку про можливість подібного політичного експерименту в себе, над своїм народом і над рідною країною, з майже цинічною байдужістю дивляться на нечувану жорстокість і нелюдськість большевицької соціотехніки. Для них ця “соціальна вівісекція” в СРСР – це неминуче лихо, зовсім зрозуміле на тлі, мовляв, епохального революційного досвіду большевиків... Безхребетною сучасна Європа є також лише кон'юнктурно. Вона мовчала на большевицькі душогубства, але стихійно відгукнулася на методи німецького гітлеризму. В цьому власне й найстрашніша моральна її депривація. Бо ж ті самі люди, що ухилялися від протестів проти большевиків або навіть виявляли своє совітофільство, тепер стали на чолі міжнародної акції проти гітлеризму... Я питаю, як це можливо й через що так сталося?! Адже ж політичні методи гітлеризму нічим не відрізняються від большевицьких»²¹².

О. Бочковський пропонував також можливе вирішення проблеми: «Ще не запізно... Європа мусить надолужити те, що злочинно досі прогавила. Протестуючи проти диктатури Гітлера, мусить протестувати також проти диктатури Сталіна. Лиш тоді її протест не буде

²¹⁰ О. І. Бочковський, «Пан Ерріо – Совіти та голод на Україні», *Діло*, 329 (13 грудня, 1933): 3.

²¹¹ Французька колонія до 1962 р.

²¹² І. О. Бочковський, «Безхребетна Європа», *За Україну*, 1–2 (1933): 11, 12.

кон'юнктурним, але досягне вершин морального патосу, на вислів людяности й засуду насильства взагалі».

7 жовтня у Празі пройшла зустріч представників емігрантської громади ЧСР з українськими діячами інших осередків. На заході виступили послы до румунського (Ю. Сербинюк) та польського (Мілена Рудницька) парламентів. Ю. Сербинюк розповів про свою участь у женецьких переговорах із представниками Червоного Хреста, відвідини Лондона та зустрічі з британськими політиками, що висловили підтримку українцям. М. Рудницька повідомила про діяльність Комітету в Галичині, пошук допомоги серед міжнародних організацій та результати роботи у Лізі Націй, яка ухвалила резолюцію з дозволом Міжнародному Червоному Хресту розпочати переговори з радянською владою про надання допомоги²¹³.

25 жовтня 1933 р. в Республікансько-демократичному клубі О. Бочковський виступив зі звітом про «Акцію комітету допомоги голодуючим на Україні», а М. Славинський оголосив текст підготовленого Комітетом листа подяки від української громади ЧСР голові Ради Ліги Націй, прем'єр-міністру Норвегії Й. Л. Мовінкелю за підтримку української справи²¹⁴. Цей документ завершувався переконанням:

«...Не було тільки примхою історії, що Б'єрнсон захопився визвольною боротьбою України, й не є також випадком, що Ви, Високоповажний Пане, так живо відгукнулися на теперішнє страшне лихоліття українського народу. Ні. В обох цих випадках певна аналогія історичної та національної долі Норвегії та України була цього причиною.

Норвегія виборола свою волю та самостійність. Виборе її також і поневолена Україна. Вільна й незалежна Україна згадуватиме двох великих норвезьких приятелів і оборонців українського народу – Б'єрнсона й Мовінкеля»²¹⁵.

Українські громадські комітети оголосили 29 жовтня «Днем національної жалоби і протесту, посту та пожертви одностороннього заробітку для голодової акції». У цей день у Празі в церкві Св. Клімента

²¹³ «Українські послы у Празі», *Український тиждень*, 45 (1933): 2, 3.

²¹⁴ *Український тиждень*, 46 (1933): 2.

²¹⁵ «Лист-подяка голови Громадського Комітету рятунку України в Чехословаччині О. І. Бочковського до міністра Норвегії Мовінкеля (Прага. 23.X.1933)», ЦДАВО України, ф. 4008, оп. 1, спр. 1, арк. 17–17зв.

відбулася панахида за померлими від голоду, а у малій залі на Слов'янському острові – зібрання громадськості. У своєму виступі на зібранні О. Бочковський зазначив:

«Жалоба і сум – це немов два лейтмотиви української історії. Патетичною симфонією можна би було її назвати. Але постійний протест надає їй характеру симфонії героїчної. Всі наші свята або починаються, або кінчаються панахидою. Майже кожне з них є також і протестаційною маніфестацією. Навіть в нашому національному гимні бринять непереможно ці два лейтмотиви. Ще не вмерла Україна – такий патетичний вступ, однак його музика звучить переможною вірою у визвольні змагання. Домінує в них тон героїчний. Ніколи наш протест не підноситься у так трагічній хвилині, як ця, коли український нарід на радянщині планово винищується голодом диктатурою, що цим шляхом хоче побороти нашого сірого героя-селянина. Весь світ тепер шанує пам'ять невідомого вояка. Визволена Україна шануватиме свого невідомого повстанця. Над Дніпром збудована буде для його культу піраміда, що вічно говоритиме про найбільшу ганьбу ХХ століття – большевизм. В Краю мусять мовчати, тим голосніше підносимо ми, емігранти, свій протест, немов символічний дзвін, що не лише оплакує мертвих, але будить живих і розганяє громи. Ми апелюємо до Європи, що так багато провинулася перед Україною своєю байдужістю. Нагадуємо, що великі гасла модерного людства зобов'язують до чину, до допомоги загибачому від голоду українському народові. Ми дякуємо тим шляхетним нашим приятелям в Європі, що відгукнулися на теперішнє страшне лихоліття України: Докторві Амменде, віденському Архиепископові Інніцерові, особливо ж норвежському міністрові [Й. Л.] Мовінкелю. Ми з вдячністю згадуємо міжнародні організації: Жіночу, Інвалідів, Конгрес Нац. Меншостей, що відгукнулися на захист України. Ми дякуємо сен[аторці Ф.] Пламінковій та Чехословацькому Червоному Хрестові, що беруть участь в рятуноковій акції. Ми через кордон шлемо привіт нашим братам на Україні. Ми боліємо Вашим нещастям! Віримо непохитно, що настане край Вашій неволі! Що Україна воскресне до самостійного життя!»²¹⁶.

Подібні акції пройшли також і в інших чехословацьких містах – у Подєбрадах, Тренчині, Ржевниціях, Ліберці тощо.

²¹⁶ «День національного протесту і жалоби 29.10», *Український тиждень*, 47 (1933): 3.

Іншим викликом у зовнішній політиці стало прагнення уряду Сполучених Штатів Америки визнати СРСР та налагодити з ним співпрацю. 12 вересня 1933 р. українські організації у США звернулися до президента Ф. Рузвельта з пропозицією направити комісію до України для розслідування інформації про голод і вже за результатами її роботи ухвалювати рішення про співпрацю з СРСР. Цю ідею підтримали й українські організації Європи: у листопаді 1933 р. відповідного листа вислали українські депутати й сенатори польського Сейму та представники Львівського голодового комітету²¹⁷. А 30 жовтня О. Бочковський від імені Празького комітету підтримав пропозицію українців США²¹⁸.

Українська Наукова Асоціація

На початку 1930-х років О. Бочковський став співзасновником Української наукової асоціації (далі УНА). Вона постала наприкінці 1932 р. у Празі «для використання всіх переваг організаційної єдності наукових працівників та зосередження необхідних допомогівих заходів технічного і матеріального характеру, що їх для свого розвитку потребує наукова чинність»²¹⁹. 7 грудня відбулись установчі збори УНА та збори її чотирьох відділів, а вже у січні 1933 р. крайовий уряд затвердив її статут. Головою Асоціації було обрано професора Б. Іваницького. О. Бочковський у 1933–1934 роках очолював відділ права і суспільних наук, у наступні роки був представником відділу в Науковій раді асоціації²²⁰. Завданням УНА було досліджувати «минуле й сучасне української культури, природу, техніку, госпо-

²¹⁷ Р. Кушнеж, «Участь української громадськості Польщі в допомогівих та протестаційних акціях проти голодомору в Україні», *Український історичний журнал*, 2 (2005): 137.

²¹⁸ «Звернення до Президента США Ф. Рузвельта Громадського комітету рятунку України в Чехословаччині про допомогу українському народу (30 жовтня 1933 р.)», ЦДАВО України, ф. 4008, оп. 1, спр. 1, арк. 15–15 зв.

²¹⁹ *Справоздання про чинність Української наукової асоціації за час від 7 грудня 1932 р. до 30 червня 1934 р.* (Прага, 1934): 1.

²²⁰ *Справоздання про чинність Української наукової асоціації за час від 1 липня 1934 р. по 1 січня 1936 р.* (Прага, 1936): 14; Загальна хроніка: «В УНА», *Український тиждень*, 17 (1937): 1.